

PROBOSZCZOWIE I KOMENDARZE PILSCY W LATACH 1815–1914

Celem tego artykułu jest ukazanie sylwetek proboszczów i komendarzy parafii rzymsko-katolickiej pw. św. Jana Chrzciciela i św. Ewangelisty w Pile w latach 1815–1914. Problematyka dotyczy duchownych, którzy byli kanonicznie instalowani w parafii pilskiej jako proboszczowie lub komendarze.

Proboszcz w parafii zajmował najważniejszą pozycję, posiadał beneficjum otrzymane od biskupa i był na jej terenie reprezentantem Kościoła¹. Pilska parafia należała do patronatu królewskiego, dlatego na obsadzanie tego beneficjum miał wpływ rząd pruski². Komendarze parafii pilskiej zarządzali kościołem parafialnym w czasie wakansu proboszcza. Niektórzy z nich rezydowali w parafii.

W omawianym okresie w parafii pilskiej pracowało sześciu proboszczów i ośmiu komendarzy. Wśród proboszczów najkrócej, bo niespełna kilka miesięcy w roku 1815, pracował ks. Klemens Walknowski, natomiast najdłużej, aż 48 lat, ks. Ludwik Stock. Wśród komendarzy czas pracy wahał się od kilku miesięcy w przypadku ks. Franciszka Salezego Tyckiego do 6 lat, kiedy w parafii przebywał ks. Augustyn Gismann. Warto zaznaczyć, że ks. Teodor Dyniewicz dwukrotnie spełniał funkcje komendarza w latach 1833–1835 i 1848–1849. Średnio czas spełnianej posługi proboszcza wynosił 14 lat, a komendarza 2 lata.

Badane dokumenty nie w pełni pozwalają określić narodowość zarządców kościoła w Pile. Spośród proboszczów trzech było Polakami (ks. K. Walknowski, ks. W. Ostachiewicz, ks. L. Stock), jeden rodowitym Niemcem (ks. K. Busse). Na podstawie dostępnego materiału nie można było stwierdzić narodowości dwu pozostałych. Jeżeli chodzi o narodowość komendarzy, to pięciu z nich było Polakami (ks. Fr.S. Tycki, ks. J. Prelwitz, ks. T. Dyniewicz, ks. P. Boiński, ks. L. Gajowiecki), jeden był Niemcem (ks. Ch.M. Sydow), narodowości ks. A. Gismanna nie udało się określić. W parafiach o mieszanej ludności (Polacy i Niemcy), wielkiego znaczenie nabierała znajomość języka polskiego i niemieckiego³. Wszyscy duszpasterze znali język niemiecki. Natomiast jeśli idzie o po-

---

¹ Lech Bończa-Bystrzycki, *Działalność narodowościowa duchowieństwa polskiego Kościoła Katolickiego w Wielkopolsce (1815–1918)*, Koszalin 2000 r., s. 38.

² AAP, KA II 41/5, wizytacja parafii 29 Juli 1860 r.

³ Cały dekanat czarnkowski posiadał parafie o mieszanej ludności i znajomość języka polskiego wśród duszpasterzy miała kolosalne znaczenie w duszpasterstwie Polaków systematycznie niemczonych i germanizowanych przez instytucje państwowe.

sługiwanie się językiem polskim proboszczów narodowości niemieckiej, to jeden (ks. K. Busse) słabo mówił po polsku. Wśród komendarzy język polski słabo znał ks. Ch.M. Sydow, a ks. A. Gismann nie znał go wcale.

Materiał źródłowy dostarcza wiele wiadomości dotyczących wykształcenia duchowieństwa na poziomie szkół elementarnych, gimnazjalnych i studiów teologicznych. Tak pośród proboszczów jak i komendarzy, największą ilością swoich absolwentów szczyliło się Gimnazjum w Wałczu. To samo dotyczy seminarium w Poznaniu, gdy idzie o wykształcenie teologiczne. Trzeba dodać, że niektórzy duchowni studiowali na uniwersytetach we Wrocławiu, Würzburgu, Freiburgu, Monachium czy Münster.

Wśród duchowieństwa pilskiego spotykamy się z przypadkami, kiedy to kandydaci do stanu duchownego zatrudniani byli jako nauczyciele prywatni w domach szlacheckich. Na przykład ks. K. Busse pracował jako nauczyciel dzieci u Bnińskich w Samostrzelu, a potem u Lipińskich w Krajence.

Można również określić terytorialne pochodzenie pilskich duchownych. Większość proboszczów i komendarzy wywodziła się z Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Prus Zachodnich. Spośród proboszczów, trzech pochodziło z miast (ks. W. Ostachiewicz, ks. A. Pestrich, ks. L. Stock) i trzech ze wsi (ks. K. Walknowski, ks. K. Busse, ks. W. Lenz). Natomiast komendarze w większości wywodzili się z miast (ks. Fr.S. Tycki, ks. T. Dyniewicz, ks. P. Boiński, ks. A. Gismann, ks. L. Gajowiecki, ks. Fr. Renklawiz). Pozostałych dwóch pochodziło ze wsi (ks. J. Prelwitz, ks. Ch.M. Sydow).

W przedstawionej niżej liście proboszczów i komendarzy pilskich z lat 1815–1914 uwzględnione zostały dane personalne (data i miejsce urodzenia, wykształcenie, narodowość), podano także miejsca pełnionych funkcji przed objęciem posady rządcy parafii w Pile. Wszędzie zaznaczono rodzaj spełnianej funkcji w kościele pilskim oraz znajomość języka polskiego i języka niemieckiego. W niektórych przypadkach zaznaczono datę śmierci duchownego.

Skrótowo podano informacje dotyczące pracy duszpasterskiej, pozostawiając problem do gruntowniejszych badań. Nie było pośród proboszczów i komendarzy pilskich wybitnych duszpasterzy czy działaczy społecznych. Jednak na podstawie badanych dokumentów stwierdzić należy, iż wszyscy duchowni dbali o realizowanie podstawowych obowiązków duszpasterskich, dbali o rozwój duchowy i materialny parafii, chociaż częste wakaty urzędu proboszczowskiego utrudniały prowadzenie opieki duszpasterskiej.

1. Ks. Klemens Walknowski – proboszcz

Urodził się w Kuklinowie we wsi dziedzicznej jego ojca w województwie kaliskim. Był narodowości polskiej. Znał język polski i niemiecki. Uczył się najpierw w domu rodziców, potem u jezuitów w Kaliszu. Następnie pobierał nauki w seminarium warszawskim. Po ukończeniu szkół pracował w kancela-

riach w Kaliszu, Poznaniu i jako regent w Kcyni. W roku 1775 z rąk sufragana poznańskiego bp. Walknowskiego otrzymał w seminarium warszawskim święcenia kapłańskie. Był komendarzem w Wielichowie i proboszczem w Krotoszynie, a w końcu kustoszem katedralnym i oficjałem diecezjalnym. W roku 1815 został mianowany proboszczem pilskim. Urząd ten piastował do 1 listopada 1815 roku. Najprawdopodobniej nie rezydował w Pile.

(Archidiecezjalne Archiwum w Poznaniu akta konsystorskie, skrót AAP KA II 41/1, Elenchus Cleri Totius diaecesis posnaniensis)

2. Ks. Franciszek Salezy Tycki – komendarz

Urodził się w Pile 27 stycznia 1784 roku, uczył się w gimnazjum waleckim. Był narodowości polskiej i posługiwał się językiem polskim i niemieckim. Od 29 września 1805 roku wstąpił do seminarium w Poznaniu. Po wkroczeniu wojsk francuskich do Poznania w 1806 roku nastąpiła przerwa w nauce. W 1809 bp. Tymoteusz Gorzeński udzielił mu święceń subdiakonatu i diakonatu, a w 1810 święceń kapłańskich. Jeszcze w czasie jego pobytu w seminarium parafianie z Piły prosili biskupa, aby ks. Franciszek Tycki objął tamtejszą parafię. Tuż po wyświęceniu na kapłana, został mianowany wikariuszem i misionarzem w Pile. 21 stycznia 1815 roku powierzono mu urząd komendarza, który piastował kilka miesięcy. W czasie swojej posługi kapłańskiej zapisał się heroiczną postawą w czasie epidemii cholery, kiedy nie szczędząc sił i nie dbając o swoje zdrowie, posługiwał ludziom chorym.

(AAP KA II 41/1, KA II 41/2, Elenchus Cleri Totius diaecesis posnaniensis)

3. Ks. Jan Prelwitz – komendarz

Urodził się 3 maja 1784 roku w Róży pow. Wałcz. Był Polakiem władającym językiem polskim i niemieckim. Nauki pobierał w Wałczu w gimnazjum. Po ukończeniu szóstej klasy wyjechał do Czesławic w powiecie wągrowieckim i podjął posadę prywatnego nauczyciela na dworze. 1 września 1819 roku wstąpił do seminarium poznańskiego. 19 września 1812 roku z rąk ks. bp. Tymoteusza Gorzeńskiego otrzymał święcenia subdiakonatu, 13 marca 1813 roku diakonatu, a 3 kwietnia 1813 roku kapłaństwa. W dniu święceń mianowano go wikariuszem w Pile, a od 1815 do 4 maja 1818 komendarzem.

(AAP OA III 40)

4. Ks. Walenty Ostachiewicz (1772–1833) – proboszcz

Urodził się 11 lutego 1772 roku w Pile. Był narodowości polskiej i posiadał znajomość języka polskiego i niemieckiego. Kształcił się najpierw w gimnazjum waleckim i poznańskim. W roku 1793 wstąpił do seminarium poznańskie-

go. Z rąk bp. De Mathy przyjął 25 maja 1795 roku święcenia subdiakonatu, 31 maja 1795 roku święcenia diakonatu i 6 września 1795 święcenia kapłańskie. Pracę duszpasterską rozpoczął od wikariatu w Kamionnej (1795–1797), w Lubaczu (1797–1798) i w Wieleniu (1798–1815), gdzie w 1799 roku został proboszczem. Od 11 stycznia 1815 roku po rezygnacji z parafii wieleńskiej, został mianowany proboszczem w Pile. W pracy duszpasterskiej starał się dbać o polskie nauczanie religijne. Od 1816 roku był dziekanem dekanatu czarnkowskiego, z tegoż względu przybył mu nowy obowiązek – wizytacje parafii i szkół. W roku 1824 otrzymał propozycję objęcia posady spowiednika u Benedyktynek w Poznaniu, pod warunkiem, że zrzeknie się godności dziekańskich i zatrudni drugiego wikariusza w parafii. Nie wiadomo dlaczego nie skorzystał z tej propozycji. Doprowadził do remontu kościoła, probostwa i obiektów gospodarczych, przez co do końca swego życia procesował się z fiskusem o zwrot pieniędzy. Był słabego zdrowia, częste choroby miały wpływ na jego pracę duszpasterską. W celach leczniczych wielokrotnie wyjeżdżał do Wrocławia, Połczyńska Zdroju i Warmburmu. Ze względu na stan zdrowia (między innymi utrata wzroku) Konsystorz zaproponował ks. Ostachiewiczowi rezygnację z parafii i przejście na emeryturę. Proboszcz propozycji nie przyjął. Umarł w nocy z 25 na 26 października 1833 roku. Pochowano go w Pile.

(AAP KA II 41/1, KA II 41/2, KA II 41/4, akta ordynariatu, skrót OA III 36, Elenchus Cleri Totius diaecesis poznaniensis)

5. Ks. Teodor Dyniewicz – komendarz

Urodził się w Lwówku w 1802 roku. Rodzice Wojciech Dyniewicz i Katarzyna Ordanowska byli mieszczanami. Był Polakiem i znał język polski i niemiecki. Nauki pobierał najpierw w Lwówku, a od 1815 roku w gimnazjum poznańskim. W roku 1828 odbył na wrocławskiej akademii kurs teologiczny, a dalsze studia z teologii dokończył w seminarium poznańskim. Święcenia otrzymał w roku 1829 w Gnieźnie. Jako młody kapłan został kapelanem abp. Wolickiego, a po jego śmierci objął posadę wikariusza w Wieleniu. W 1832 roku został mianowany komendarzem, a potem proboszczem w Lubaczu. Był Kanonikiem Metropolitalnym i Radcą Konsystorskim. Komendarzem kościoła w Pile był dwukrotnie. Pierwszy raz po śmierci ks. Ostachiewicza od 5.11.1833 roku do 1835 roku, następnie po śmierci ks. Busse od czerwca 1848 do marca 1849 roku. W czasie sprawowania swojej funkcji w Pile pisał obszernie relacje do Konsystorza, dotyczące sytuacji tamtejszej parafii. Szczególnie troszczył się o zwiększenie liczby kazań w języku polskim. Zmarł 11 czerwca 1858 roku.

(AAP KA II 41/2, KA II 229, PA 229/9, OA V 274, OA V 401, Elenchus Cleri Totius diaecesis poznaniensis)

6. Ks. Chrystian Mikołaj Sydow – komendarz

Urodził się 27 czerwca 1785 roku w Sypniewie. Był narodowości niemieckiej znał język niemiecki i słabo język polski (potrafił jedynie spowiadać po polsku). Do szkół uczęszczał w Sypniewie i w Wałczu. Od roku 1808 studiował w Poznaniu w Seminarium. 8.06.1810 roku bp. Tymoteusz Gorzeński udzielił mu święceń kapłańskich. Został przydzielony jako wikariusz do Wałcza, gdzie potem został komendarzem. Następnie pracował w Czaplinku i w roli proboszcza w Sypniewie. Od 1835 roku pełnił funkcję komendarza kościoła pilskiego. Wprawdzie Królewska Rejencja nominowała go na proboszcza, ale Konsystorz uzależnił to od zdania egzaminu proboszczowskiego. Funkcję komendarza w Pile pełnił do 1836.

(AAP KA II 41\3,KA II 41\4,OA III 52)

7. Ks. Piort Boiński – komendarz

Urodził się 28 kwietnia 1804 roku w Środzie Wielkopolskiej. Był Polakiem władającym językiem polskim i niemieckim. Uczył się trzy lata w Bninie u patrona ewangelickiego, po śmierci matki oddany ojcu do Poznania, rozpoczął naukę w szkole archidiecezjalnej przy seminarium, a potem w gimnazjum. W roku 1823 wstąpił do Seminarium Duchownego. 9 lipca 1827 roku otrzymał święcenia subdiakonatu, 22 września 1827 roku diakonatu i 23 grudnia 1827 roku w Gnieźnie – kapłańskie. Od 1833 roku był proboszczem w Ujściu i tam 20 lutego 1835 uzyskał najpierw funkcję prodziekana, a 7 kwietnia 1838 dziekana dekanatu czarnkowskiego. Od 1836 do 1837 roku obok funkcji proboszcza w Ujściu piastował funkcję komendarza parafii w Pile.

(AAP KA II 41\4,KA 66,OA III 54)

8. Ks. Konrad Busse (1780–1848) – proboszcz

Urodził się 25 listopada 1780 roku w Róży w powiecie wałeckim. Był jedynakiem, rodzice katolicy. Był Niemcem znającym język niemiecki, a język polski na tyle, aby spowiadać i mówić. Nie potrafił głosić kazań po polsku. Uczył go Leonard Huben w Jastrowiu i Czaplinku. Mając 11 lat rozpoczął naukę w Wałczu w tamtejszym gimnazjum, gdzie profesorami byli m.in. ks. Dalski i ks. Perzyński. Następnie cztery lata spędził na dworach, najpierw u Bnińskich w Samostrzelu, potem u Lipińskich w Krajence. Od 1804 roku studiował filozofię i teologię na uniwersytecie we Wrocławiu. W roku 1807 otrzymał od ks. bp. Emmanuela Schimowskiego święcenia subdiakonatu i diakonatu, a w grudniu 1808 roku święcenia kapłańskie. Pierwszą placówką był wikariat w Wałczu. Od 1 sierpnia 1812 był profesorem w gimnazjum wałeckim, a od 1 stycznia 1816 w gimnazjum w Chodzieży. 16 grudnia 1821 został mianowany komendarzem w Marcinkowicach.

13 września 1836 roku przeniesiono ks. Busse do Piły i mianowano proboszczem. W czasie swojej posługi w tej parafii, troszczył się o duszpasterstwo wiernych narodowości niemieckiej i polskiej. Dla tych ostatnich, mimo że nie potrafił głosić kazań w języku polskim, polecił swoim współpracownikom, aby głosili nauki w tym języku dla znających polską mowę. W roku 1847 założył Bractwo Wstrzemięźliwości. Za jego czasów doszło w Pile do rozłamu, kiedy ks. Jan Czerski, miejscowy wikariusz, wystąpił z Kościoła Katolickiego i założył Gminę Chrześcijańsko-Apostolsko-Katolicką. Ks. Konrad Busse wykonał remont kościoła. W 1844 roku w miejsce drewnianych wież postawiono murywane.

Kapłan ten zmarł w Pile 26 lipca 1848 roku

(AAP KA II 41/3, KA II 41/4, KA II 41/5, OA III 52)

9. Ks. Aleksander Pestrich – komendarz i proboszcz

Urodził się w lutym 1819 roku. Rodzicami byli Józef Pestrich i Rosina Schmitt. Pierwsze nauki pobierał w domu rodzinnym, potem w Zdunensis (Zduny), Koźminku i w gimnazjum w Lesznie. Następnie wstąpił do Seminarium poznańskiego, gdzie w 1845 roku otrzymał święcenia kapłańskie. Po święceniach pracował jako wikariusz w Chodzieży. Od 1846 był wikariuszem w Pile, a w roku 1849 mianowany proboszczem. Nie zdążył jednak objąć kanonicznie parafii, ponieważ instytucję kanoniczną wstrzymano na czas wyjaśnienia denuncjacji nadesłanych z Piły. 14.02.1850 przeniesiony do Rokitna.

(AAP KAII 41/4, KA 879, Elenchus Cleri Totius diaecesis poznaniensis)

10. Ks. Augustyn Gismann – komendarz

Urodził się 17 sierpnia 1817 roku w diecezji Ołomuniec na Śląsku. Ojcem jego był Carl Gismann i matka Elizabeth Wolf. Uczęszczał do gimnazjum w Leobschutz. Ukończył seminarium we Wrocławiu. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1840 roku. Ze względu na nieumiejętność posługiwania się językiem polskim, przebywał w parafiach niemiecko-języcznych. Jako wikariusz pracował między innymi w Dolsku (1841 rok). Od roku 1845 był komendantem w Międzyrzeczu, a potem w Rokitnie. Funkcję komendacza parafii w Pile pełnił od 14 lutego 1850 roku do 1856 roku. Z opinii o ks. Gismannie wynika, że był flegmatykiem, nie lubił przystawać z parafianami, ponadto jako Ślązak trzymał się swoich tradycji.

(AAP KA II 41/4, KA 300, OA V 401, Elenchus Cleri Totius diaecesis poznaniensis)

11. Ks. Ludwik Stock (1821–1907) – proboszcz

Urodził się 3 listopada 1821 roku w Chełmnie. Rodzice, Fryderyk Albrecht Stock i Maria Wróblewska, byli pobożnymi i gorliwymi katolikami. Był narodowości polskiej i znał język polski i niemiecki. Nauki pobierał w gimnazjum chełmińskim, gdzie uzyskał świadectwo dojrzałości. Jego przełożeni z gimnazjum oceniając go pisali: „utalentowany i ochotliwy do nauk we wszystkich przedmiotach nauki gimnazjalnej dobrze postępował” Studiował na uniwersytetach w Freiburgu, Monachium i Münster.

W podaniu o przyjęcie do seminarium pisał, że od dzieciństwa pragnął być księdzem. 19 października 1847 roku wstąpił do seminarium w Pelplinie, w którym przebywał do 18 lipca 1849 roku. Z niewiadomych przyczyn w 1848 roku przerwał na kilka miesięcy studia.

Niestety, jakieś smutne doświadczenia skłoniły go do wystąpienia z seminarium pelplińskiego. 24 września 1849 roku przeniósł się do Poznania. Tu w roku 1850 z rąk arcybiskupa Leona Przyłuskiego, otrzymał święcenia kapłańskie. W końcowej opinii napisano o nim, że miał obyczaje ujmujące, żywy temperament oraz, że w przyszłości będzie musiał pracować nad łagodnością.

Swoją pierwszą placówkę duszpasterską w Dolsku, w charakterze wikariusza, objął w 1851 roku, skąd w roku 1852 został przeniesiony do seminarium nauczycielskiego w Poznaniu na posadę nauczyciela religii. Po czterech latach, 1 kwietnia 1856 jako komendarz, objął beneficjum w Pile, ale już 31 maja 1860 roku jako proboszcz został instytuowany w tejże parafii. W swojej pracy duszpasterskiej przyczynił się do wznowienia kazań w języku polskim i bronił prawa Polaków do ojczystej mowy wobec władz pruskich. Zwiększył ilość nabożeństw w kościołach filialnych. Posługiwaniem kapłańskim objął również więźniów i żołnierzy. Dbał o materialną stronę parafii. Za jego rządów duszpasterskich, wybudowano w roku 1858 nowy kościół w Pokrzywnicy oraz postawiono nową plebanię wraz z zabudowaniami gospodarczymi. W roku 1900 arcybiskup mianował ks. Stocka Radcą duchownym *ad honores*. W kościele pilskim pracował do 1 lipca 1904 roku, kiedy to zrzekł się posady proboszcza i przeszedł na emeryturę. Zmarł 31 marca 1907 roku w Pile.

(AAP KA 41/5, KA41/6, KA 1102, KA 8909, OA III 177, OAV401, Elenchus Cleri Totius diaecesis posnaniensis. Ks. T. Szugalski, *Polskie nauczanie religijne w kościele św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Pile w XIX wieku*, w: Studia Koszalińskie, Koszalin 2000 r., Westfälisches Volksblatt, Padernborn 1899, nr. 38, Schneidemühler Zeitung, Schneidemühl 1899, nr. 38. Kościelny Dziennik Urzędowy, skrót KDU, Boese K., *Geschichte der Stadt Sneidermühl*, Schneidemühl 1935)

12. Ks. Leon Gajowiecki – Polak, biegle znający język niemiecki, komendarz

Urodził się 28 listopada 1837 roku w Kościanie. Swoją edukację rozpoczął w mieście rodzinnym, potem w gimnazjum w Lesznie. W 1858 roku wstąpił do Seminarium w Poznaniu. Był proboszczem w Chodzieży i dziekanem dekanatu czarnkowskiego. Od 24 czerwca 1904 roku do 31 stycznia 1905 roku, jako komendarz zarządzał pilską parafią.

(AAP KA 263, KA 8909, Elenchus Cleri Totius diaecesis poznaniensis, KDU)

13. Ks. Franciszek Renklawitz – matka Polka, komendarz

Urodził się 21 września 1858 roku w Ujściu. Rodzice byli katolikami. Naukę rozpoczął w Ujściu, następnie uczęszczał do gimnazjum w Wałczu (1870 r.). Studia teologiczne odbył w Würzburgu. W 1883 roku został wyświęcony na kapłana. 31 stycznia 1905 roku, pełniąc funkcję prodziekana dekanatu czarnkowskiego i proboszcza w Ujściu, uzyskał tytuł komendarza kościoła w Pile.

(AAP KA 8909, KA 964, Elenchus Clerii Totius diaecesis posnaniensis., Boese dz. cyt.)

14. Ks. Albert Wojciech Lenz – proboszcz

Urodził się 12 grudnia 1861 w Róży w powiecie waleckim. Uczył się w Wałczu w gimnazjum, potem na uniwersytetach we Wrocławiu (1883 r.) i Würzburgu (1886 r.). Świecenia kapłańskie otrzymał 23 marca 1886 w Gnieźnie i był przeznaczony do pracy w archidiecezji gnieźnieńskiej. 1 kwietnia 1891 roku został inkardynowany do archidiecezji poznańskiej. 14 lutego 1907 roku objął funkcję proboszcza w Pile i pełnił ją do 1 grudnia 1914 roku. W czasie jego urzędowania rozpoczęto budowę drugiego kościoła w Pile.

(AAP KA 670, OA X 358, KDU, Boese dz. cyt.)